

О.І. Колядич, канд. екон. наук, доц.,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

**РЕПЕРНІ ТОЧКИ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ ШКАЛИ
ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН У СУСПІЛЬСТВІ, ЕКОНОМІЦІ,
СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІЙ СФЕРІ**

В тезах розкриваються елементи теорії інституційних змін та її поєднання з цивілізаційним підходом як дослідницької програми, що дозволяє виявити емерджентні властивості та ймовірний потенціал взаємодії економічної історії з економічною теорією та соціологією. На цій підставі вирішується завдання пов'язане з відкриттям нових векторів та розробкою ефективних інструментів реформування суспільних, економічних та трудових відносин на сучасному етапі розвитку суспільства.

Ключові слова: *інституційні зміни, соціально-трудова відносина, базові інститути, історичні інваріанти, генеза, цивілізаційна парадигма, економічна історія, економічна теорія, соціологія.*

Періоди зламів і перетворень соціально-економічних структур дозволяють побачити їх стійкі, незмінні у короткі проміжки часу компоненти, так само як і потенціал сприйняття і адаптації нового досвіду. Україна вже більше двох останніх десятиліть – об'єкт саме такого роду, в межах якого, вважається за необхідне досліджувати інституційні зміни найважливіших соціальних процесів, у тому числі й трудових відносин.

Як зазначає Т.В. Гайдай «Набір варіантів соціально-економічного розвитку суспільства в цілому визначається й обмежується його інституційною структурою» [1, с. 235]. Відправними точками та формоутворюючими елементами інституційної структури є базові інститути. Базові інститути являють собою глибинні, історично стійкі і постійно відтворювальні соціальні відносини, свого роду історичні інваріанти, які дозволяють суспільству виживати і розвиватися, зберігаючи свою самодостатність і цілісність в ході історичної еволюції, незалежно від волі і бажання конкретних соціальних суб'єктів. Категорія базових інститутів, на відміну від більш широкого поняття «інститут», виокремлює, зі всієї безлічі соціальних відносин ті з них, які мають історично неминущий характер і зберігають незмінним внутрішній зміст.

В питанні структури фундаментальної основи економічної науки ХХІ століття вагомими її елементами слід вважати економічну теорію і економічну історію. Науковий потенціал та інструментальна функціональність економічної історії якраз і полягає у виявленні та дослідженні генези базових інститутів, їх цілісності та самодостатності.

Актуальним та науково виваженим також є питання неперервності, а також процесності у розвитку господарства, економіки та приналежних їм сфер. Дж. Мокір намагається довести значимість історико-економічного аналізу і

акцентує увагу на труднощах, які постають перед економічною теорією щодо пошуку відправних точок генези базових інститутів. На прикладі промислової революції американо-ізраїльський історик економіки, констатує «...на дрібних подіях відсутні ярлики, на яких позначено, з якою ймовірністю вони приведуть до великої революції». [2, с. 97]. Р.М. Хартвел, захищаючи ідею неперервності додавав: «Чи є таким вже необхідним пояснення, чому відбулася промислова революція? Хіба вона не може бути кульмінацією нічим не примітного процесу, наслідком тривалого періоду економічного зростання?» [3, с. 59].

Так чи інакше, сучасна економічна наука не повинна ігнорувати факт неперервності економічного розвитку, генези господарської системи з належними їй базовими інститутами. Д.Н. Макклоскі з цього приводу зазначає: «Подібні питання про перервність чи неперервність історичних процесів досить часто виникають в економістів, хоч вони й самі не повністю усвідомлюють це» [4, с. 181]. «Навіть при викладенні історії останніх десятиліть, – продовжує Макклоскі, виникають аналогічні проблеми. Коли саме в 70-х роках відбувся крах валютних паритетів, якщо він взагалі мав місце? Коли антимонопольну політику було замінено на політику захоплення злиття? В який момент грошова політика держави стала раптом експансіоністською? Як визначити ці переломні моменти?» [4, с. 182]. Варто констатувати той факт, що важливість встановлення таких моментів корелюється з моментами зародження базових інститутів, які, у свою чергу, зумовлюють конструкцію і зміст нових суспільних та економічних процесів. Полею для пошуку таких переломних моментів та відповідним методологічним апаратом й володіє економічна історія, яка доповнюється мультиваріантністю методологічних підходів економічної думки.

Базові інститути розосереджуються по відносно самостійно функціонуючих сферах суспільства, серед яких основними, на думку С.В. Степаненка, слід вважати: «...політичну (владну), господарську, соціальну та культурну сфери» [5, с. 40]. Подібні «структурні матриці» у своїх дослідженнях використовують Т. Парсонс [6], С.Г. Кірдіна [7] та інші прихильники цивілізаційного підходу. Об'єктом в даному випадку служить суспільний устрій.

Дослідження в економічній теорії ХХІ століття повинні підпорядковуватися принципу єдності усіх наук. Їх суттю (точні чи це науки, природні або суспільні) є послідовне абстрагування, схематизація досліджуваної реальності в системі наукових понять, що дозволяють виявити основні структури і закономірності того чи іншого явища або процесу. При цьому аналогом експериментальної перевірки, характерною для природничих наук, в соціальних науках виступають дані історичних досліджень, статистики, економічного аналізу, соціологічних досліджень і т.п.

Політичні господарські соціальні та культурні компоненти являють собою різноманітні сторони соціального цілого і разом з базовими інститутами, утворюють якісну єдність, обумовлюючи одна одну. Їх поєднання, таким чином, являє собою стійку інституційну структуру-матрицю. Вона визначається як історично сформована система базових інститутів, що регулюють

ПАРАДИГМАЛЬНІ ЗРУШЕННЯ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ ХХІ СТ.

взаємопов'язане функціонування основних суспільних підсистем. Структурна матриця являє собою стійку форму суспільної інтеграції, своєрідний прототип, первинну форму, з якої відтворюються всі подальші різноманітні інституційні форми, що представляють собою продукт конкретної людської діяльності в певному культурному контексті. Базові інститути у такій структурі виступають відправними точками інституційних змін в суспільстві, його основних сферах.

Трудові відносини мають свою специфіку, що дозволяє відокремити їх з набору соціальних відносин, які формують суспільну структуру. У той же час вони є її елементом, тому в них проявляється природа і реалізуються закономірності, притаманні суспільству як соціальній системі в цілому. Таким чином, економічна теорія повинна вийти за межі традиційного методологічного апарату, сформованого в класично-неокласичних традиціях і слугувати корисним інструментом вивчення і прогнозування динаміки трудових відносин.

Інституційні зміни – один з найважливіших аспектів трансформації сучасного українського суспільства, економіки і соціально-трудова відносин. Такі зміни можуть закріплювати або змінювати сформовану систему соціальної нерівності, стримувати або, навпаки, заохочувати висхідну соціальну мобільність, формування середнього класу, більш повну реалізацію здібностей різних соціальних та професійних груп. Нарешті, трансформація інституційної структури може по-різному позначатися і на стані людського потенціалу суспільства.

Важливе значення для розуміння траєкторії інституційних зрушень має і якість соціально-групової структури суспільства, інтереси і ресурси діючих в господарській сфері акторів.

На сильну залежність типу структурної матриці, її змістовного наповнення від більш широкого соціального контексту, в який занурена господарська система (цінності, владні відносини, соціальні мережі та ін.), вказує світовий досвід. Ряд країн (Японія, Франція, США, Південна Корея, Тайвань та ін.) перетворили належні їм особливості соціальної організації і культури в важливі переваги своїх соціально-трудова відносин та й економік загалом. Так, японський ринок будується на стійких соціальних мережах як усередині фірм, так і між ними і знаходиться під сильним впливом держави, в той час як трудові відносини в США, навпаки, передбачають високий ступінь автономності індивідуальних рішень. Така ж специфіка проектується на кредитні, виробничі та інші відносини. Глибоко стратифіковане південнокорейське суспільство досягло успіху в ринковій економіці завдяки здатності аристократичної еліти накопичити капітал в автомобіле- і суднобудуванні, виплавці сталі та ін. А тайванське суспільство, навпаки, базується на дрібних і середніх міжсемеїних мережах, нездатних накопичити достатньо великий капітал через традиції дроблення статків для передачі в спадщину синам. У Тайвані скористалися гнучкістю своїх малих підприємств, швидко змінюючи виробництво у відповідності змін смаків споживачів.

Цивілізаційна парадигма утверджує примат людиноцентризму у дослідженнях суспільства. Людина – істота цілісна, і припущення про єдиність

її ролі як споживача благ або постачальника праці, абстрагування від всіх інших сторін її життя значно збіднює економічний аналіз.

Індивід виконує безліч ролей (професійну, споживчу, сімейну, виховну, громадську і т.п.), які відчутно впливають одна на одну. Якщо він не може в повній мірі реалізувати, скажімо, споживчу роль (наприклад, через товарний дефіцит, надмірних порівняно із заробітною платою цін), послаблюється мотивація до праці, гірше реалізується і професійна роль. Якщо дискримінується його цивільний статус (як, наприклад, у випадку з біженцями), він частіше буде погоджуватися на менш вигідні умови найму, роботу за усною домовленістю, буде поступатися у преференціях інсайдерам та ін. По відношенню до бідних, соціально незахищених верств відносно частіше порушуються трудові права, вони менш активно їх захищають і істотно поступаються іншим верствам в успішності правозахисної поведінки. Все це, у першу чергу, позначається на якісних особливостях найманої праці, а також споживчого ринку, інституту підприємництва, та ін.

Серед методологічних інструментів дослідження інституційних змін особливе місце належить діяльнісно-структурному підходу, який передбачає пізнання соціальних механізмів процесів в господарській сфері. Під соціальним механізмом процесу розуміється стійка система взаємодій соціальних суб'єктів (індивідів, організацій і груп), яка регулюється, з одного боку, базовими інститутами суспільства (правилами гри), а з іншого – інтересами і можливостями гравців [8, с. 199]. Переваги цього підходу полягають в інтегруванні двох традицій вивчення соціальних змін – об'єктивістську (безсуб'єктного) і суб'єктну (індивідуалістичну, активістську), тобто залучає в поле зору як структуру, так і дію. Діяльнісно-структурний підхід базується на синтезі макро- і мікрорівнів соціальної реальності, розглядає їх в тісному взаємозв'язку один з одним, але в той же час визнає за кожним рівнем (суб'єктами і структурами) певний ступінь автономності. Представники економічної теорії часто абстрагуються не тільки від дослідницьких програм запропонованих спеціалістами з економічної історії, але й від вивчення соціальних механізмів економічних процесів, делегуючи це економічним соціологам. Так, за Й. Шумпетером, «економічний аналіз досліджує стійку поведінку людей і його економічні наслідки; економічна соціологія вивчає питання, як вони прийшли саме до такого способу поведінки» [9, с. 24-25]. Так чи інакше, а принцип єдності та взаємодоповнюваності суспільних наук створює можливості для формування цілісного уявлення про сучасні інституційні трансформації, їх механізми, рушійні сили, фактори і обмеження.

Таким чином, оцінка ходу, результатів і потенціалу інституціональних зрушень у господарській сфері в цілому, зокрема в сфері соціально-трудова відносин, пояснення і прогнозування їх траєкторії передбачає врахування багатовекторних зв'язків між господарством і суспільством, економічними і неекономічними змінними. Актуальність такої оцінки є значною при самих різних джерелах інституційних змін, будь то інституційне проектування, «трансплантація» (запозичення) інститутів, цілеспрямована інноваційна

діяльність та ін. Така оцінка необхідна для вибору таких стратегій економічної і соціальної політики при здійсненні інституційних реформ, які сприяли б зростанню внеску останніх в підвищення конкурентоспроможності та життєздатності даного суспільства, підвищували б ефективність використання обмежених економічних ресурсів і людського потенціалу, зменшували соціальні витрати реалізації економічних реформ.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленій розробці дослідницьких програм в межах економічної історії, економічної теорії та соціології на засадах їхньої взаємодії та взаємодоповнюваності. Також значний потенціал і широке поле для досліджень представляє природа, механізми, можливості прогнозованості та керованості інституційних змін через зосередженість на базових інститутах та їх здатності утримувати різні суспільні, економічні системи в цілісності, виявлені факторів зародження нових інститутів з метою стимулювання, або обмеження їх росту. В цілому можна зробити висновок, що діалог фахових представників економічної історії, економічної теорії і соціології в пізнанні інституційних змін надає можливість комплексним дослідженням діяльності людини історичної, економічної та соціальної в єдиному концептуальному ключі.

Список використаної літератури

1. Гайдай Т.В. Парадигма інституціоналізму: методологічний контекст: монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 296 с.
2. Mokyr, J. The Economics of the Industrial Revolution. Totowa, NJ: Rowman and Allanheld, 1985.
3. Hartwell, R.M. The causes of the industrial revolution: An Essay in Methodology. Economic History Review, 2nd ser., XVIII. Reprinted in R.M. Hartwell, ed The causes of the industrial revolution in England. London, pp. 53-79.
4. Макклоски Д.Н. Непрерывность в экономической истории / Экономическая теория: Под ред. Дж. Итуэлла, М. Милгейта, П. Ньюмена. М.: ИНФРА-Мб 2004. 931 с.
5. Степаненко С.В. Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології): монографія. К.: КНЕУ, 2008. 312 с.
6. Парсонс Т. Система современных обществ. М.: Аспект-Пресс, 1998. 270 с.
7. Кирдина С.Г. Институциональные матрицы и развитие России. Введение в X-Y-теорию: монография. М.; СПб.: Нестор-История, 2014. 468 с.
8. Заславская Т.И. Современное российское общество. Социальный механизм трансформации. М., 2004. 400 с.
9. Шумпетер Й.А. Интерлюдия II: параллельное развитие других наук // Шумпетер Й.А. История экономического анализа. В 3 т. Т. 1. СПб., 2001. 552 с.